

De collectie volksprenten

In 1912 vond in de zalen van de vereniging de Haagsche Kunstkring een tentoonstelling plaats van *Oude en nieuwe kinderprentenboeken en kinderprenten*¹. Bij deze expositie die in wat beperktere vorm al in Zutphen te zien was geweest, verscheen een begeleidend boekje dat voornamelijk handelt over kinderboeken maar waarin ook enkele bladzijden gewijd zijn aan kinderprenten. Onder de bruikleengevers treffen we de naam van F. G. Waller, die in 1906 eigenaar was geworden van een omvangrijke collectie volksprenten. Naar verluidt heeft Waller deze verzameling in 1906 door bemiddeling van de Amsterdamse veilingmeester en antiquaar H. G. Bom gekocht op de auctie van de boekerij van mevrouw de Wed. H. M. de Vicq-Carbasius². Hoewel de kavels in de catalogus niet gespecificeerd waren, moeten we aannemen dat de verzameling volksprenten van deze Hoornse ingezetene onder de hamer is gekomen bij de lots A t/m Q aan het einde van de veiling³. Het verhaal gaat dat Bom de volksprenten voor een gering bedrag had gekocht voor Waller. Hoe mevrouw De Vicq-Carbasius, die een belangrijk deel van haar collectie antiek aan het Westfries museum had vermaakt, aan de verzameling volksprenten was gekomen, is niet bekend. Wel weten we dat ze nogal wat volkskunst bezat.

In de tijd waarin Waller zijn collectie volksprenten kocht, begon er in Nederland

enige belangstelling te ontstaan voor deze soort grafiek. Zo hield G. J. Boekenoogen in 1907 op een vergadering van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap een lezing over 'de geschiedenis der Oude Nederlandsche kinderprenten'⁴ waar Waller vermoedelijk ook aanwezig was. In die tijd bereidden de Zaankanter Boekenoogen en de Vlaming E. van Heurck hun *Histoire de l'imagerie populaire flamande et des rapports avec les imageries étrangères* voor dat in 1910 zou verschijnen. In 1930 werd dit boek gevolgd door hun *L'imagerie populaire des Pays-Bas*⁵. Beiden bezaten evenals Waller een uitgebreide collectie volksprenten. Het eerste boek is hoofdzakelijk gebaseerd op deze drie collecties.

De termen volks- en kinderprenten zijn 19de-eeuwse inventies. In de daaraan voorafgaande eeuwen werd deze grafiek op allerlei wijzen aangeduid met termen als 'heiligen' of 'sanktjes', mannekenbladen, oordjesprenten (ook wel oortjesprenten) enz. De woorden heiligen of sanktjes duiden op het aanvankelijk godsdienstige karakter van de volksprenten. In de Zuidelijke Nederlanden (later in België) heeft deze benaming nog tot in de twintigste eeuw voortbestaan. Een heilige werd uitgereikt aan schoolkinderen die goed hun best hadden gedaan. Na de Reformatie vindt men deze benamingen in de Noordelijke Nederlanden niet meer. De zeventiende eeuw is voor wat betreft de productie van de volks- en kinderprenten in

Afb. 1. Anoniem. Ekster op een boomstronk. Houtsnede, 315 × 390 mm (blad). Uitgave van Jacob Conynenburg, Amsterdam (1711–1723). Hij was de derde generatie van het uitgevergeslacht Lootsman. Amsterdam, Rijksprentenkabinet (afkomstig uit coll. F. G. Waller, portef. N).

de Noordelijke Nederlanden een hoogtepunt. Helaas zijn buitengewoon weinig afdrucken uit die tijd bewaard gebleven. Wel weten we hoe de prenten eruit zagen aangezien veel van de 17de-eeuwse houtblokken in de 18de en de 19de eeuw opnieuw werden afgedrukt (afb. 1). In de zeventiende eeuw zijn in ons land ook enkele gegraveerde voorbeelden te vinden zoals een reeks volksprenten van Claes Jansz. Visscher. In de fondslijst van deze uitgever/graveur worden ze aangeduid als 'Heele Bladen *Snylingh*, of die van een gesneden kunnen werden, op gemeen Papier' ⁶. Een volks- of kinderprent bestond uit één voorstelling met bijschrift of uit een

serie kleine afbeeldingen met 4, 6, 12, of 24 voorstellingen met een verklarend onderschrift. In zo'n reeks werd dan het verhaal over de hoofdpersoon verteld (afb. 2). Een veel voorkomend thema was bijvoorbeeld de geschiedenis van Jan de Wasscher. De meeste volks- en kinderprenten zijn op een vast formaat papier gedrukt (ca. 41 × 33 cm). De vroegste hebben een wat kleiner formaat (36,5 × 28 cm) ⁷. Vele werden vluchtig en vrij willekeurig met tampons ingekleurd (afb. 3).

Het is niet zeker of de volksprenten in de 16de en de 17de eeuw ook al voor kinderen bedoeld waren. In de 18de eeuw bestaat daar

Kind're hier op vooz uw fiet / 't Leven van ons Klaas en Giet.

Klaas heeft liefde tot zijn Gietje. Doet hart op hart B-ysig bloot /
Siet daer ac'tie Apeiman Pietje. Apeit een Dine-neeje groot.

Giet doen hant lief de mee niet houten. Heeft Klaas het Ja-wooyt toegespe /
Wec fiet mensje' fannen trouwen. Daer oort dat 30 330 verhept.

Klaas komt laat 't d'up om te erten / Giet die lijst op van haar stoel /
Daer se eert op haer gietje / En maakt steels een groot gewoel.

Klaas vryt Giet teit aenloofing stougen / Gaent de Schop en E ang in d' hant /
Of fiet van mijn heigen biggen. Klaas hand boben of 't is schant.

Giet seer boos en opstinaat / Weft van hem de E ang geroont /
Op hem daer mee dyfter slaat / En seft Klaas nu meugt op schyont.

Klaas moet noch zijn D'och opt-treken / Giet slaat daer mee in hant hant /
En beghint met hem te gehera. Wp' blout nu zijn doeft o schant.

Klaas moet sietten spinnen / Wsagen / Want Giet heeft hem overmant /
Wec een hout gaar sy hem byagen / Woe onnosse fiet die quant.

Giet komt Klaas al verre vofachen / Gijft hem aansloof in het haat /
Om dat sy ging bakken scoeken / Die niet wel greefs waakt.

Amsterdam, By d' Erren van de Wed. Gysbert de Groot en Anony van Dam, Boek-verkopers op de Nieuwen-dijk, in de Grootte Bybel.

Afb. 2 (links). Anoniem. Kind're hier gy voor uw siet/'t Leven van ons Klaas en Griet. Acht houtsneden, 405 x 305 mm (blad). Uitgave van de Erven van de Wed. Gysbert de Groot en Anthony van Dam, Amsterdam.

weinig twijfel meer over aangezien men de kinderen dan vaak in de opschriften aanspreekt. Sommige series kinderprenten waren zelfs zo populair bij de jeugd dat 18de-eeuwse uitgevers besloten een reeks in boekvorm te herdrukken⁸.

Waller bezat maar enkele in de 17de eeuw gedrukte volks- en kinderprenten. De achttiende eeuw is in zijn collectie met ca. 200 exemplaren vertegenwoordigd. De rest bestaat uit 19de-eeuwse prenten. Met welke exemplaren Waller zijn collectie sedert 1906 heeft uitgebreid, is moeilijk na te gaan. Vermoedelijk kocht hij zo af en toe op veilingen en bij boeken- en prentenwinkeltjes. Helaas annoteerde Waller de door hem bewaarde veilingcatalogi niet zodat het moeilijk is vast te stellen waar hij kocht. In de periode 1906–1922 stelde hij een catalogus van zijn volks- en kinderprenten samen en voorzag deze van uitgebreide alfabetische registers op uitgevers en wederverkopers en bovendien van een lijst van de houtgraveurs die voorkwamen in zijn verzameling⁹. Toen hij dat overzicht voltooid had, schonk hij zijn gehele collectie aan het Rijksprentenkabinet onder het uitdrukkelijk beding dat de prenten onder geen omstandigheid uit het Rijksmuseum mochten worden verwijderd¹⁰. Wallers collectie bestond uit 7610 prenten. Zij omvatte 51 portefeuilles, gemerkt van 1 t/m 14 en van A t/m Z. De letters D, F, G, P en U bestaan elk uit twee, en de letters C, O en Z elk uit drie portefeuilles. Waller bezat maar een gering aantal volksprenten met een Hollandse tekst van Duitse en Franse uitgevers. Deze zijn opgeborgen in de portefeuilles 11 en 12; in de daarop volgende portefeuilles 13 en 14 zijn de niet talrijke prenten (vooral kinderspelen) van groter formaat samengebracht.

Door de schenking van Waller bezat het Rijksprentenkabinet in één keer de belangrijkste verzameling volks- en kinderprenten van ons land. Later zijn er exemplaren uit de historische atlas van Frederik Muller, die niet in Wallers collectie aanwezig waren, toegevoegd, zodat het aantal prenten thans ruim 8100 bedraagt. Enkele belangrijke verzamelingen Nederlandse volks- en kinderprenten zijn de

Amsterdam, Rijksprentenkabinet (afkomstig uit coll. F. G. Waller, portef. 2). Later keren deze zelfde blokjes terug bij de uitgevers Kannewet en Noman.

collectie Stichter in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem¹¹ en de collectie van de Friese notaris Nanne Ottema in het museum 'Het Prinsessehof' te Leeuwarden¹². Ook de Atlas van Stolck te Rotterdam en het museum Enschedé te Haarlem bezitten een vrij omvangrijke verzameling volks- en kinderprenten. In België was Van Heurcks verzameling de belangrijkste. Uit zijn collectie werden de Vlaamse volksprenten verworven door het prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel; de overige – dus ook Nederlandse, vooral 19de-eeuwse volksprenten – kwamen in de Frank en Alice Osborn Collection terecht die in 1959 door mrs. Alice Newton Osborn aan het prentenkabinet van het museum van Philadelphia werd geschonken¹³. In Nederland zijn maar weinig belangrijke particuliere verzamelingen van volks- en kinderprenten geweest. De bekendste waren de collecties van ir. W. C. van Kuyk uit Haarlem en die van mr. C. F. van Veen te Warder. De verzameling Van Kuyk werd in vijf aucties (1972–1974) geveild¹⁴; de collectie Van Veen zal aan het eind van dit jaar onder de hamer komen.

In het verleden waren maar enkele exposities geheel gewijd aan de volks- en kinderprenten; meestal maakten ze deel uit van tentoonstellingen van kinderboekjes en/of kinderspeelgoed. Slechts sporadisch gingen exposities geheel over Nederlandstalige volks- en kinderprenten. De bekendste waren *De Volks- en Kinderprent in de Nederlanden* (1962) in het Volkskundemuseum te Antwerpen en *Centsprenten* (1976) in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Bij de laatste tentoonstelling stond de collectie Waller centraal. In het spoor van deze twee tentoonstellingen zijn nadien verschillende kleinere exposities in Nederland gehouden¹⁵.

Dees Prent Verbeeld van 't minste tot het meesten/ De Vijf Zinnen des Menschen ende Besten. 5 *

Amstert. am. bij J. KANNEWET. Boekverkooper in de Wesp / in de Gehroonde Tugt. Dpt. 11.

Afb. 3 (links). Anoniem. *Dees Prent Verbeeld van 't minste tot het meesten/De Vijf Zinnen des Menschen ende Beesten*. Houtsnede, 405 × 310 mm (blad). Uitgave J. Kannewet, Amsterdam, no. 5. Amsterdam, Rijksprentenkabinet (afkomstig uit coll. F. G. Waller, portef. L).

Noten

¹ *Tentoonstelling van oude en nieuwe kinderprentenboeken en kinderprenten*. Vereeniging Haagsche Kunstkring, Den Haag, 5 t/m 25 febr. 1912.

² K. G. Boon, *Gids voor het Rijksprentenkabinet*, Amsterdam 1964, p. 27. Mondelinge mededeling van drs. K. G. Boon aan de auteur.

³ *Catalogus van eene zeer goed geconserveerde verzameling boeken en plaatwerken meerendeels fraai gebonden, nagelaten door Mevrouw de wed. H. M. de Vicq-Carbasius*, 11 sept. 1906 in het Park te Hoorn, Boekhandelaars Vermande Zonen, p. 14; pakketten A-Q.

⁴ Notulen Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, deel 9, 25 febr. 1906, pp. 251-253.

⁵ In de zestiger en zeventiger jaren zijn enkele belangrijke overzichtswerken over de volks- en kinderprenten verschenen namelijk: M. de Meyer, *De volks- en kinderprent in de Nederlanden*, Antwerpen/Amsterdam 1962; M. de Meyer, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900* (met een supplement op *De volks- en kinderprent in de Nederlanden*), Amsterdam 1970; C. F. van Veen, *Drie eeuwen Noord-Nederlandse kinderprenten*, 's-Gravenhage 1971.

⁶ *Catalogus van groote en kleene landkaerten, steden, printkunst en boecken van Nicolaes Visscher van Amsterdam*, t'Amsterdam, Op den Dam, in de Visscher, september 1682. Op deze catalogus, die zich bevindt in de bibliotheek van Wolfenbüttel, werd ik gewezen door Jan van der Waals. Op de voorjaarsveiling van Van Gendt (20-22 maart 1984) kocht het Rijksprentenkabinet een 'heel blad snylingh' van Visscher (cat. O) getiteld *Blindemans Leven* (lot nr. 1419).

⁷ *Catalogus Centsprenten, Nederlandse volks- en kinderprenten*, Rijksprentenkabinet, Amsterdam, 10 juli-3 oktober 1976, p. 21.

⁸ L. J. Th. Wirth, *Een eeuw kinderpoëzie 1778-1878*, Groningen/Den Haag 1926, pp. 27-28.

⁹ F. G. Waller, *Nederlandsche volksprenten in het Rijksprentenkabinet*, Amsterdam 1923 (getypt).

¹⁰ *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst 1923*, deel 46, 's-Gravenhage 1934, p. 34.

¹¹ M. de Meyer/G. Koch-de Meyer, 'Nederlandse volks- en kinderprenten. De collectie Stichter in het Nederlands Openluchtmuseum', *Volkskunde* 53 (1952), pp. 161-168. In 1931 kocht het Nederlands Openluchtmuseum 25 lots kinderprenten uit de collectie van dr. G. J. Boekenooen die op 21 en 22 mei van dat

In vijf ruiten zijn de vijf zintuigen als vrouwen afgebeeld. De dieren refereren eveneens aan de vijf zinnen. De papegaai in het midden: het gevoel, de aap: de smaak, de hond: de reuk, de schildpad: het gehoor en het hert: het gezicht.

jaar bij Van Stockums antiquariaat in Den Haag geveild werd. Van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft het Openluchtmuseum sedert 1952 740 gesneden houtblokjes in bruikleen.

¹² N. Ottema met naschrift van M. de Meyer, 'De verzameling volks- en kinderprenten in het Princessehof te Leeuwarden', *Volkskunde* 55 (1954), pp. 55-59.

¹³ *Philadelphia Museum of Art Bulletin* 54 (1959), p. 86. Zie ook M. de Meyer, 'Volkskunst en volksprent', in: *Volkskunst der lage landen*, deel 2, Amsterdam/Brussel 1965, pp. 167-169.

¹⁴ W. C. van Kuyk publiceerde over dit onderwerp: 'Nederlandsche volks- en kinderprenten', *Historia* 9 (1943), pp. 145-154.

¹⁵ Enkele voorbeelden zijn: *Catalogus Ook dat onderwees men de jeugd - een maatschappijbeeld uitgedrukt in centsprenten*, Historisch Museum Moerman, Apeldoorn, 21 aug. t/m 3 okt. 1976; vouwblad bij de tentoonstelling 'Centsprenten' (*Volks- en Kinderprenten uit Hoorns bezit*), Westfries Museum, Hoorn, 1 maart t/m 13 mei 1979.